

ДО ПРОБЛЕМ ІСТОРИЧНИХ ПЕРЕДУМОВ УТВОРЕННЯ СРСР

Новиков О.В., Андрійцьо А.М.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню історичних передумов утворення СРСР. Досліджено причини створення СРСР. Визначено механізм за допомогою якого було утворено СРСР. Охарактеризовано процес насадження штучної ідеї федеративної держави. На прикладі СРСР аргументовано неможливість запровадження в Україні федеративного устрою.

Ключові слова: більшовики, радянська влада, радянські республіки, федерація, СРСР.

Постановка проблеми. Питання оптимального територіального устрою в Україні впродовж останніх років серед науковців обговорювались досить часто. Причиною цього стали події, що відбулись в Україні в 2014 році, коли за підтримки Російської Федерації на Сході України почався військовий конфлікт, який триває досі. Саме тоді в Україні почалась активна дискусія унітаристів та федералістів щодо того яким повинен бути територіальний устрій нашої держави. Прибічники ідеї федералізації в Україні, зазначають, що оскільки сучасна Україна через низку об'єктивних історичних причин не є однорідною державою (з єдиною мовою, культурою та релігією), а внаслідок федералізації вдасться подолати всі суперечності, що існують між регіонами, зокрема, владнати конфлікт на Сході України. Прихильники ж унітаризму в Україні наголошують на тому, поперше, федералізація України може призвести до втрати Україною незалежності; по-друге, ідея федералізації в Україні є штучно нав'язаною і немає жодних історичних передумов для федералізації. Для того, щоб зрозуміти всю безглуздість ідеї федералізації в Україні доцільно проаналізувати досвід утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) як приклад федеративної держави, яка було створена без жодних об'єктивних на те історичних передумов.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Питанням проблем історичних передумов утворення СРСР в Україні займалися такі науковці як: В. Скоморовський «Політико-правові передумови створення СРСР», С. Кульчицький «Утворення СРСР: нові погляди», В. Колісник «Ідея федералізації в Україні у контексті національно-етнічного чинника: історичний досвід та сучасні виклики».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявні раніше публікації щодо даної тематики, недостатня увага приділялась дослідженню механізму утворення СРСР стосовно кожного суб'єкта федерації котрий був включений до його складу у 1922 році.

Мета статті. Головною метою цієї наукової статті є комплексне дослідження історичних передумов утворення СРСР.

Виклад основного матеріалу. Ми вважаємо, що проект СРСР був нежиттєздатним з моменту створення з двох основних причин:

1) утворення відбувалось силовим методом, була відсутня добровільна згода, як наприклад була наявна під час утворення таких федерацій як: Сполучені Штати Америки, Швейцарія, Об'єднані Арабські Емірати тощо;

2) була відсутня мета об'єднання (військова, економічна, політична). Мета утворення СРСР полягала у поширенні штучно створеної форми правління (соціалістичної республіки) на весь світ, тобто наступальна війна з метою створення загальносвітової федерації з центром у місті Москва.

Для підтвердження даних аргументів охарактеризуємо процес утворення СРСР.

25 жовтня 1917 року в Петрограді відбувся державний переворот внаслідок якого до влади прийшли більшовики на чолі з Володимиром Леніним, які встановили радянську владу на територіях Росії. Одним з перших принципів, які оголосили більшовики у Декларації прав народів Росії 2 листопада 1917 року були:

Рівність та суверенність народів Росії.

Право народів Росії на вільне самовизначення, аж до відокремлення і створення незалежної держави.

Скасування усіх та будь-яких національних та національно-релігійних обмежень та привілеїв.

Вільний розвиток національних меншин і етнографічних груп, які заселяють територію Росії [1].

Декларація мала забезпечити підтримку радянської влади неросійськими народами та їхніми національно-визвольними рухами. Але проголошені в ній положення не відповідали справжнім намірам Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків (далі – РСДРП(б)), яка ігнорувала прагнення окремих національних регіонів – України, Фінляндії, Кавказу тощо – до національної автономії та незалежності. В. Ленін та РСДРП(б) вважали, що право на самовизначення має належати не нації, а трудящим – робітникам і біднішим селянам. Тому вони не визнали право на самовизначення за "буржуазно-націоналістичними" рухами [2].

Фактично стратегія червоних, яка була закладена в Декларації полягала в тому, що під час "збирання" імперії, що розпалася, В. Ленін прагнув не тільки уникати лобового зіткнення з національно-визвольним рухом, а й використовувати у власних інтересах протестний потенціал пригноблених народів. Така стратегічна лінія виявилася ефективнішою, ніж примітивний силовий курс на відновлення "єдиної і неподільної" Росії, обраний головними противниками більшовиків – білогвардійськими генералами [3, с. 687].

Разом з тим об'єднання територій під владою більшовиків здійснювалось «вогнем і мечем» та відбувалось в декілька етапів, проте сценарій був схожий щодо всіх держав майбутніх суб'єктів федерації СРСР.

На першому етапі більшовики залучали підтримкою населення, зокрема, робітничим класом, адже підтримка селянами більшовиків в цей час була незначною та утворювали свої органи влади паралельно з тими, що існували на тій або іншій території. Далі за підтримки Червоної армії більшовики захоплювали владу. Розглянемо детальніше цей етап на прикладі майбутніх суб'єктів СРСР.

Україна. Після краху царату на теренах Російської імперії 4 березня 1917 року в Україні було створено Центральну раду як представницький національний орган. Саме Центральна рада виступала тим органом який контролював український національний рух. Після того як більшовики прийшли до влади, то вони вирішили захопити владу також в Україні, саме тому 4 грудня 1917 року Раднарком Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (далі – РСФРР) звернувся з ультиматумом до Центральної ради в якому вимагав, щоб вона:

- 1) Визнала більшовицьку владу та саморозпустилась;
- 2) Припинила розброювати червоноармійців та повернула їм зброю;
- 3) Припинити формування української армії;
- 4) Не пропускати через Україну антибільшовицькі війська до Росії.

Відмовившись виконувати ультиматум Раднарком оголосив Центральній раді війну. Далі 12 грудня 1917 року в захопленому більшовиками Харкові було скликано «всеукраїнський» з'їзд рад на якому було проголошено радянську владу та обрано органи влади. Виникає питання чому більшовики вирішили проголосити свою владу саме в місті Харкові? Тому, що тільки в промислових регіонах України більшовики користувались підтримкою робітничого класу, Харків у свою чергу був одним з найбільших промислово-розвинених регіонів. Надалі більшовицькі війська ховаючись під ширмою «української» радянської влади здійснили пряму військову інтервенцію на територію України.

Білорусь. 26 серпня 1917 року в Мінську було засновано Білоруську рада. Білоруська рада представляла собою об'єднання білоруських партій, котрі прагнули створити незалежну державну – Білорусь. Зрозуміло, що такий розвиток подій не влаштував більшовиків і вони вдалися до свого апробованого та дієвого прийому насадження радянської влади силою багнета. Більшовицький військово-революційний комітет, який виник після Жовтневого перевороту, скинув Раду, заснував "Раду народних комісарів Західної області і фронту" і проголосив право "трудового народу Білорусії ... вирішувати питання про національне самовизначення". Протягом декількох тижнів в Мінську перебував при владі Білоруський радянський уряд, але в лютому 1918 р наступаючі німецькі війська скинули його і, бажаючи в свою чергу віддати данину модній теорії самовизначення націй, заснували власну Білоруську раду. Після того як радянську владу 1 січня 1919 було відновлено, тимчасовий Робітничо-селянський уряд Білорусії оголосив буржуазну Білоруську раду поза законом [4, с. 248–249].

Закавказзя. Коли більшовики прийшли до влади, ситуація в Закавказзі була складною через

близькість Туреччини до кордонів Грузії та Вірменії. Одностороннє рішення центральної влади віддати Туреччині, згідно з Брест-Литовським договором, Батум, Каре і Ардаган спричинило відділення Закавказзя. 25 квітня 1918 р. була проголошена Закавказька республіка. Через місяць вона розвалилася під тиском національних розбратів на три незалежних держави, кожна з яких очолювалася певною політичною партією: меншовиками – в Грузії, дашнаками – у Вірменії, мусаватістами – в Азербайджані. Влітку 1918 р. вірменська та азербайджанська незалежність були втрачені на кілька місяців внаслідок наступу турецьких військ. Грузії вдалося відстояти свою свободу завдяки підтримці іноземних держав: спочатку Німеччини (договір з нею був підписаний 28 травня 1918 р.), потім – Англії. До 1920 р. внутрішній і міжнародний стан змушували більшовиків до обережності у відносинах із Закавказзям. Наприкінці громадянської війни відхід англійців із цього економічно багатого і тому життєво важливого для Радянської держави регіону дав можливість більшовикам знову його завоювати. Азербайджан був завойований дуже швидко: в квітні 1920 р. пробільшовицько налаштований Військовий революційний комітет позбавив влади мусаватистський уряд і закликів Росію на допомогу. Доля Вірменії була остаточно вирішена тільки в листопаді 1920 р., оскільки оголошенню її Радянською республікою заважала боротьба за владу в Туреччині [5, с. 68]. Але у лютому 1917 року Вірменії почалося повстання проти радянської влади, яке вдалося придушити тільки за допомогою Червоної армії.

Протягом цього часу (1920 р.) меншовицькій Грузії вдалося зберегти свою автономію. 7 травня вона навіть підписала із РСФРР договір, який визнавав незалежність Грузії. Підписання договору свідчило про тимчасово несприятливе міжнародне положення для центральної більшовицької влади, яка вела війну з Польщею. До того ж грузинський уряд набув певного міжнародного авторитету та симпатію європейських соціалістів. Проте, Грузія відчувала подвійний тиск: зсередини з боку грузинської компартії (секретна стаття договору від 7 травня змушувала грузинську державу узаконити її діяльність), і ззовні, з боку Кавбюро (Кавказьке бюро) і Червоної Армії, яка знову захопила Баку і підійшла до кордонів Грузії. 12 лютого 1921 р. під приводом припинення «міжнаціональних конфліктів» між грузинами та вірменами Червона Армія вступила в Грузію і 25 лютого в Тифлісі була проголошена радянська республіка [5, с. 68].

Після остаточного встановлення радянської влади на всіх територіях більшовики вирішили розпочати другий етап штучного входження держав до майбутньої федеративної держави СРСР. Сутність другого етапу полягає у нав'язанні формально «незалежним» радянських республік договорів, які насильно прив'язували ці республіки до РСФРР.

Перші такі договори було укладено між РСФРР та Азербайджанською Соціалістичною Радянською Республікою (далі – АСРР) 30 вересня 1920 року. Основний договір встановлював принцип "тісного військового і фінансово-економічного союзу" між двома державами

і зобов'язував їх здійснити в найкоротший термін об'єднання: 1) військової організації і військового командування; 2) органів, що відають національною економікою і зовнішньою торгівлею; 3) органів постачання; 4) залізничного і водного транспорту і управління поштово-телеграфним зв'язком та 5) фінансів. Інші пункти були охоплені в п'яти додаткових договорах, підписаних одночасно з основним договором. Відповідно до трьох з цих додаткових договорів (присвячених фінансам, зовнішній торгівлі і національній економіці), повноважний орган РСФРР призначав свого представника в азербайджанський Раднарком наділяючи його "правом вирішального голосу" [4, с. 305].

Наступний такий договір було укладено між РСФРР та УСРР 28 грудня 1920 року. У договорі зазначалось, що РСФРР та УСРР вступають між собою у воєнний і господарський союз.

Для кращого здійснення спільної мети обидва уряди оголошують об'єднаними такі Комісаріати: 1) Військових і Морських Справ; 2) Вищу Раду Народного Господарства; 3) Зовнішньої Торгівлі; 4) Фінансів; 5) Праці; 6) Шляхів; 7) Пошт і Телеграфу [6].

У 1921 року в ту ж систему договорів були включені ще три республіки – Білоруська, Грузинська і Вірменська РСР. Договір з Білорусією, підписаний 16 січня 1921 р був сформульований ідентично договору з Україною. Крім того, відповідно до цього договору, в білоруському Раднаркомі призначався представник російського комісаріату фінансів з правом вирішального голосу. Договір містив також нове додаткове положення про те, що бюджети об'єднаних комісаріатів повинні представлятися в Раднарком РСФСР для затвердження і остаточного включення до бюджету РСФРР. Договір від 21 травня 1921 року з Грузинської РСР був складений за українським зразком лише з кількома змінами [4, с. 307]. Договір з Вірменської РСР, підписаний 30 вересня 1921 року стосувався фінансових питань і теж укладався за українським зразком.

Після того, як усі радянські республіки було зв'язано системою двохсторонніх договорів залишилось тільки юридично оформити майбутню об'єднану державу. Пропонувались три моделі майбутньої держави. Перша модель конфедера-

ції запропонована Грузинською РСР передбачала утворення союзу суверенних держав, котрі зберігали за собою повну незалежність та створювали об'єднані органи для координації спільних дій. Згідно із другою моделлю автономії всіх держави повинні були включені до складу Російської Федерації на правах автономії. Прийнято ж було третю модель федерації відповідно до якої всі радянські республіки входили на рівних засадах до нового державного об'єднання – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проти такої моделі держави виступили керівники Української та Грузинської РСР. Остання, зокрема, виступала проти штучного об'єднання Азербайджанської, Грузинської та Вірменської РСР в межах однієї Закавказької РСР, адже по-перше, між державами існували територіальні суперечності, по-друге, за релігійним сповіданням азербайджанці були мусульманами, а грузини та вірмени християнами. Дані факти свідчили про дійсну національну ворожнечу, що існувала між державами. Проте опір радянських республік був проігнорований, а 30 грудня 1922 року на з'їзді Рад СРСР було затверджено Декларацію та Договір про утворення СРСР, підписану чотирма республіками: Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Українською Соціалістичною Радянською Республікою, Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою і Закавказькою Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою (до складу якої були включені Азербайджанська, Грузинська та Вірменська РСР). Конституція СРСР, яка була прийнята 31 січня 1924 року юридично закріпила створення нової держави.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що жодних історичних передумов для створення СРСР як федеративної держави не існувало. Утворення СРСР відбувалось «вогнем і мечем», а всіх суб'єктів майбутньої федерації фактично було загнано до неї силоміць. Штучність СРСР як федеративної держави, зокрема, було однією з причин його подальшого розпаду. Саме тому будь-які спроби федералізації України матимуть негативні наслідки, адже жодних історичних передумов для її проведення в Україні немає.

Список літератури:

1. Декларация прав народов России от 2 ноября 1917 [Електронний ресурс]. – Режим доступа к ресурсу: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5307/>.
2. Бойко О.Д. Декларация народов России 1917 [Електронний ресурс] / О.Д. Бойко. – Режим доступа до ресурсу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Deklaraciya_prav_narodiv_Rosii.
3. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. – Випуск 15 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2006–2007.
4. Карр Э. История Советской России. Большевицкая революция 1917–1923. Тт. 1–2. М., Прогресс, 1990.
5. Верт Н. История Радянської держави. 1900–1991. Навчальний посібник. Пер. з фр. – Рівне: Видавнича агенція «Вертекс», 2001. – 480 с.
6. Союзний робітничо-селянський договір між УСРР і РСФРР від 28 грудня 1920 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/495.html>.

Новиков А.В., Андрийцо А.М.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

К ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДПОСЫЛОК ОБРАЗОВАНИЯ СССР

Аннотация

Статья посвящена освещению исторических предпосылок образования СССР. Исследованы причины создания СССР. Определен механизм с помощью которого был создан СССР. Охарактеризован процесс насаждения искусственной идеи федеративного государства. На примере СССР аргументировано невозможность введения в Украине федеративного устройства.

Ключевые слова: большевики, советская власть, советские республики, федерация, СССР.

Novikov O.V., Andriitso A.M.

Yaroslav Mudryi National Law University

ABOUT PROBLEMS OF HISTORICAL PREMISES OF THE CREATION OF USSR

Summary

The article focuses on the historical background of the creation of USSR. In the article are explored reasons for the creation of USSR. Mechanism of the creation of USSR. Characterization of the process of forcing an artificial idea of the federal state. On the example of USSR are argued reasons, why establishing of the federal system in Ukraine is impossible.

Keywords: Bolsheviks, Soviet authority, Republics of the Soviet Union, federation, USSR.